

ชุมชนในวาทกรรมการพัฒนา : การสร้างและให้ความหมายชุมชนภายใต้ บริบทการพัฒนาในสังคมไทย¹

ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์²

“ความรู้ทุกอย่างล้วนเป็นวาทกรรม”

กล่าวนำ

ในปัจจุบันหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนได้หันมาให้ความสนใจ และพยายามส่งเสริมสนับสนุน ให้ชุมชน/องค์กรชุมชนได้เข้ามามีบทบาทในงานพัฒนาชุมชนมากขึ้น มีการกำหนดแนวนโยบาย กฎหมายต่างๆ ที่เอื้อต่อการพัฒนาตามแนวทางดังกล่าว เช่น การกำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กฎหมายรัฐธรรมนูญ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แม้ในภาพรวมจะดูเหมือนว่า การพัฒนาชุมชน น่าจะเป็นไปในทิศทางที่เอื้อต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน รวมทั้งการเปิดโอกาสให้ชุมชนได้แสดงศักยภาพอย่างเต็มที่ในการกำหนด ตัดสินใจต่ออนาคตและความเป็นไปของชุมชน แต่เมื่อพิจารณาในรายละเอียดกลับพบว่า

ชุมชนได้ถูกตีความและวิเคราะห์แตกต่างกันออกไปตามทัศนะ จุดยืน และมุมมองที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรภาครัฐ และองค์กรภาคประชาชน (องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน)

ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะหันมาวิเคราะห์ชุมชนกันอย่างเป็นระบบ เพื่อชี้ให้เห็นถึงปมของปัญหาที่มีนัยสำคัญและส่งผลกระทบต่อพัฒนาชุมชนของไทยในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา โดยอาศัยวิธีวิเคราะห์ที่กำลังเป็นที่นิยมและได้รับความสนใจในทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ นั่นคือวิธีที่เรียกว่า การวิเคราะห์วาทกรรม (Discourse Analysis) ซึ่งเป็นอิทธิพลความคิดสกุลหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) ที่กำลังถกเถียงกันอย่างกว้างขวางในแวดวงวิชาการทั้งในและต่างประเทศ ในทศวรรษที่ผ่านมา

¹ บทความนี้ดัดต่อและปรับปรุงจากงานเขียนของณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์. 2544. ชุมชนศึกษา : การศึกษาชุมชนในยุคหลังสมัยใหม่ (Post Modernism). สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ.

² อาจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ

แนวคิดแบบหลังสมัยใหม่

แนวคิดแบบหลังสมัยใหม่ได้กลายเป็นประเด็นที่มีการถกเถียงอย่างกว้างขวาง นับแต่ทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมา ไม่ว่าจะเป็นคำถามถึงการมีอยู่จริงของสภาวะแบบหลังสมัยใหม่ หรือยุคสมัยทางสังคมในช่วงใดที่จัดได้ว่าเป็นสภาวะแบบหลังสมัยใหม่ ในทางปรัชญาข้อถกเถียงไปถึงขั้นที่ว่ายุคสมัยทางประวัติศาสตร์ถึงจุดจบแล้วหรือยัง เหล่านี้เป็นต้น แม้ว่าข้อถกเถียงเหล่านี้จะยังไม่มีข้อยุติ แต่แนวคิดแบบหลังสมัยใหม่กลับมีบทบาทมากขึ้น ทั้งในและนอกแวดวงการศึกษาในด้านต่างๆ เช่น วงการศิลปะ ภาพยนตร์ สถาปัตยกรรม วรรณกรรม เป็นต้น

แนวคิดแบบหลังสมัยใหม่ กำเนิดและพัฒนาการมาจากอิทธิพลทางความคิดทางด้านภาษาศาสตร์ จากการเปลี่ยนแปลงในกระแสดวงความคิดทางด้านสังคมศาสตร์ในสังคมตะวันตกที่เรียกว่า “The Linguistic Turn” ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ก่อให้เกิดการหันมาให้ความสนใจกับอิทธิพลของภาษาที่มีต่อวิถีคิด/ระบบคิด อย่างจริงจังเป็นครั้งแรก และก่อให้เกิดแนวคิดที่เรียกว่า โครงสร้างนิยม (Structuralism) (จันทน์ เจริญศรี, 2543) เฟอร์ดินานด์ เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure, (1857-1913) เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างทฤษฎีภาษาศาสตร์เชิงโครงสร้าง ซึ่งเขาวิเคราะห์ว่าภาษานั้นมีระบบสัญลักษณ์ (Sign) ที่ประกอบด้วย 2 ส่วนที่สัมพันธ์กันคือ

- ตัวหมาย (Signifier) หมายถึง สิ่งที่ปรากฏออกมาให้เห็น อาจอยู่ในรูปของภาพ หรือเสียง (Image/Sound) ที่มีรูปแบบทางวัตถุที่สื่อถึงความหมาย เช่น เมื่อเราเขียนตัวอักษร ก. ไก่ เพื่อชี้ให้เห็นตัวไก่จริงๆ ทั้งๆ ที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับ คล้ายคลึงใดๆ เลยกับตัวไก่จริงๆ ตัวอักษร ก.ไก่ จึงเป็นตัวหมาย

- ตัวหมายถึง (Signified) หมายถึง ความคิด (Concept) ความรู้สึกนึกคิดต่างๆ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการรับรู้เกี่ยวกับตัวหมายนั้นๆ จากตัวอย่างข้างต้นตัวหมายถึงในที่นี้ก็คือตัวไก่จริงๆ เป็นสัตว์ปีก มีสองขา และร้องเจี๊ยะๆ เป็นต้น

ภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างตัวหมายและตัวหมายถึง จะมีโครงสร้างหรือรหัสหมาย (Code) ที่ช่วยในการตีความ ซึ่งการที่จะตีความให้เข้าใจอย่างถูกต้องได้นั้น ต้องเข้าใจถึงเงื่อนไขและบริบททางสังคมนั้นๆ ด้วยไม่ว่าจะเป็นเงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่าง ย่อมนำไปสู่การถอดรหัสหมาย ตีความที่แตกต่าง คลาดเคลื่อน หรือเบี่ยงเบนไปจากเดิมได้ นักทฤษฎีโครงสร้าง (Structuralist) จึงได้ประยุกต์แนวคิดภาษาศาสตร์เชิงโครงสร้าง มาใช้เพื่อค้นหาโครงสร้างหรือความสัมพันธ์ของส่วนต่างๆ ที่ประกอบเป็นระบบพื้นฐาน และถูกควบคุมโดยรหัสหมาย (Code) กฎหรือโครงสร้างที่ไม่สามารถรับรู้ได้ (Unconscious) ดังนั้นการวิเคราะห์ด้านโครงสร้างของภาษาจึงเน้นไปที่การค้นหาโครงสร้างสากลที่อยู่ข้างใต้ ซึ่งจัดระเบียบให้กับปรากฏการณ์ต่างๆ ในสังคม ด้วยเห็นว่าความหมายไม่ได้ถูกสร้างโดยความตั้งใจที่โปร่งใสขององค์ประชน หากถูกสร้างขึ้นจากภาษาและสังคม การค้นหาโครงสร้างของความสัมพันธ์จึงเป็นหนทางที่จะนำไปสู่การอธิบายและทำความเข้าใจกับทุกสิ่งทุกอย่างได้

อย่างไรก็ตามแนวคิดนี้ได้ถูกวิพากษ์จากนักคิดแนวหลังโครงสร้างนิยม (Poststructuralism) โดยเห็นว่าการค้นหาความแน่นอน ระบบ ระเบียบ กฎเกณฑ์ที่เป็นสากลของภาษานั้นเป็นไปไม่ได้ เนื่องจากภาษานั้นมีความหมายที่สั่นไหวอิสระจากตัวหมายถึงสู่อีกตัวหมายหนึ่งอย่างไร้ขอบเขต แนวคิดหลังโครงสร้างนิยมจึงได้เสนอวิธีการที่เรียกว่า การรื้อสร้าง (Deconstruction) เพื่อชี้ให้เห็นถึง

เจ็องนำของตรรกะภายในตัวบทนั้นๆ ซึ่งต่อมาวิธีการนี้ได้กลายเป็นรากฐานแนวคิดที่สำคัญต่อนักคิดหลังโครงสร้างนิยม และการก่อตัวของแนวคิดแบบหลังสมัยใหม่ จุดที่แนวคิดนี้เจริญรอยตามแนวคิดหลังโครงสร้างนิยมก็คือการวิเคราะห์สังคมวัฒนธรรมในรูปของสัญลักษณ์ รหัสหมายและวาทกรรม (Best and Kellner, 1991)

แนวคิดแบบหลังสมัยใหม่เห็นว่าศาสตร์และความรู้ต่างๆ ที่ถูกสร้างขึ้นอย่างมีระเบียบแบบแผนโดยมีเป้าหมายที่จะอธิบายโลก สรรพสิ่งและเพื่อการเข้าถึงความจริงต่างๆ นั้น แท้จริงเป็นเพียงคำกล่าวอ้างที่ได้รับการยอมรับและค้ำยันจากระบบอำนาจในสังคมนั้นๆ จนทำให้คำกล่าวอ้างนี้ยิ่งใหญ่และกลายเป็นความรู้ที่จริงแท้สมบูรณ์ การกล่าวอย่างนี้ ไม่ได้หมายความว่าหลังสมัยใหม่จะปฏิเสธการมีอยู่จริงของความจริง เพียงแต่พยายามจะบอกว่าความจริงนั้นสัมพันธ์กับระบบของภาษา (คีโรตม์ คล้ามไพบูลย์, 2544) ซึ่งไม่มีวันที่จะสะท้อนความจริงทั้งหมดได้ครบถ้วนสมบูรณ์ดังได้กล่าวแล้วในข้างต้น

อย่างไรก็ตามแม้ว่าแนวคิดแบบหลังสมัยใหม่จะปรากฏชัดเจนนับแต่ทศวรรษที่ 1970 เป็นต้นมาก็ตาม แต่ก็หาได้มีความเห็นพ้องกันในแง่ของความหมายแต่อย่างใด ทั้งนี้เพราะแนวคิดดังกล่าวถูกนำไปใช้อย่างกว้างขวางและหลากหลาย ไม่สามารถที่จะหาคำนิยามที่เป็นหนึ่งเดียวได้ แต่ก็พอจะสรุปลักษณะร่วมสำคัญๆ ของแนวคิดนี้ได้ดังนี้¹ (Hebdige, 1993) ประการที่หนึ่ง ปฏิเสธสากลนิยม (Against Totalism / Against Universalism) แนวคิดแบบหลังสมัยใหม่ปฏิเสธแนวคิด ทฤษฎี ที่เชื่อมั่นว่าสามารถอธิบายโลก/ สรรพสิ่ง ได้อย่างครอบคลุม

ตามแนวคิดของยุคสมัยใหม่อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากยุคแสงสว่างทางปัญญา (Enlightenment) ที่ยกย่อง เชิดชู ความเป็นองค์ประธาน (Subject) ที่สูงส่งของมนุษย์ เกิดการตั้งคำถามต่อการเสนอภาพตัวแทน (Representation) ที่มีความเชื่อพื้นฐานว่าสามารถเขียนอธิบายโลกได้ดังกระจกสะท้อนความจริง หรือการทำให้ความจริงได้ปรากฏขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง แนวคิดหลังสมัยใหม่จึงมองว่าการเสนอภาพตัวแทนจึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เพราะการเสนอภาพตัวแทนหนึ่งๆ ต้องอาศัยขึ้นกับภาพตัวแทนอื่น ดังนั้นการเสนอภาพตัวแทนจึงไม่ใช่เป็นการสะท้อนความเป็นจริงประการใด แต่กลับเป็นการแสดงออกถึงความต้องการที่จะครอบงำทางอุดมการณ์ ประการที่สอง ปฏิเสธจุดมุ่งหมายทางสังคม (Against Teleology) แนวคิดแบบหลังสมัยใหม่จะปฏิเสธความคิดที่เชื่อว่าสังคมมีการเคลื่อนตัวไปอย่างมีจุดมุ่งหมายตามวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์รวมทั้งการตั้งข้อสงสัยในแนวคิด ทฤษฎีต่างๆ ที่เชื่อว่าสามารถอธิบายและทำความเข้าใจโลกและจักรวาลได้ และสามารถดัดแปลง จัดการ ควบคุมให้สิ่งต่างๆ เหล่านี้ให้เป็นไปในทิศทางที่มุ่งตอบสนองต่อความต้องการและความก้าวหน้าของมนุษย์ และประการที่สาม ปฏิเสธสังคมอุดมคติ (Against Utopia) นักคิดหลังสมัยใหม่จะตั้งข้อสงสัย และเคลือบแคลงต่อสังคมอุดมคติ เพราะเห็นว่ามนุษย์มีความศรัทธาต่อความก้าวหน้า วิวัฒนาการทางสังคม การต่อสู้ทางชนชั้น ฯลฯ ทำให้มีคนจำนวนมากต้องเสียชีวิตลง ในนามของความเสียสละ ความศักดิ์สิทธิ์และอุดมคติ การมุ่งมั่นในจุดมุ่งหมายของประวัติศาสตร์เพื่อสร้างสังคมอุดมคติจึงก่อให้เกิดสงครามและความรุนแรง

¹ การสรุปในลักษณะนี้อาจจะดูแปลกแปร่ง/แย้งย้อนกับแนวคิดหลังสมัยใหม่อยู่พอสมควรเพราะด้านหนึ่งแนวคิดนี้เต็มไปด้วยความหลากหลาย มีความคลุมเครือและกำกวมอยู่มาก แต่ในอีกด้านหนึ่งความหลากหลาย ความคลุมเครือและกำกวมก็เป็นคุณลักษณะที่สำคัญของหลังสมัยใหม่ ดังนั้นการจะตอบว่าหลังสมัยใหม่คืออะไรจึงสับสนเสี่ยงที่จะถูกปฏิเสธจากนักคิดในสายนี้

ในรูปแบบต่างๆ ในระยะเวลาที่ผ่านมา

ลักษณะต่างๆ ที่ได้กล่าวมาข้างต้นอาจจะดูเหมือนว่าแนวคิดหลักของหลังสมัยใหม่ก็คือ การต่อต้านและปฏิเสธระบบหรือสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ในสังคมอันเป็นผลผลิตของยุคสมัยใหม่ (Modernity) ในความเป็นจริงแล้วหลังสมัยใหม่ไม่ได้ล้มล้างภาวะสมัยใหม่ แต่สิ่งที่หลังสมัยใหม่ทำก็คือการทำทลายและขัดแย้งขัดขานภาวะสมัยใหม่อยู่ตลอดเวลา และเตือนให้ตระหนักว่าความรู้ในยุคสมัยใหม่นั้นไม่ได้เป็นบรรทัดฐานเพียงหนึ่งเดียวในการตัดสินความถูกต้องทั้งหมด (ศิริโรตม์ คล้ามไพบูลย์, 2544)

การวิเคราะห์วาทกรรม

การวิเคราะห์วาทกรรมเป็นแนวคิดของมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) ชาวฝรั่งเศส นักคิดคนสำคัญของกระแสความคิดสกุลหลังสมัยใหม่ ในการอธิบายความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ โดยฟูโกต์เห็นว่าทุกสรรพสิ่งในโลกนี้ดำรงอยู่ได้ด้วยการยึด/อ้างจากสิ่งอื่นที่ปรากฏออกมาในฐานะบริบทโดยรอบของสิ่งนั้น ไม่มีสิ่งใดที่เป็นความจริงสูงสุด มีเพียงความจริงที่ถูกต้องภายในระยะเวลาหนึ่งที่ต้องอ้างอิงจากสิ่งอื่นเท่านั้น ความจริงที่ยึดถือกันอยู่ในปัจจุบัน จึงไม่ใช่สิ่งที่ดำรงอยู่นอกและรอคอยการค้นพบเท่านั้น หากแต่เป็นเรื่องของระบอบ (Regime) ที่จะทำหน้าที่ในการผลิต สร้าง แจกจ่าย วางกฎเกณฑ์ หรือรวบรวมถ้อยแถลงให้ความหมายความจริงในแต่ละสังคม (ศุภชัย เจริญวงศ์, 2544) วาทกรรมจึงเป็นระบบและกระบวนการในการสร้าง/ผลิต (Constitute) และอัตลักษณ์ (Identity) และความหมาย (Significance) ให้กับสิ่งต่างๆ ในสังคม และทำหน้าที่ในการตรึงสิ่งที่สร้างให้ดำรงอยู่ และเป็นที่ยอมรับในวงกว้าง (Valorize) ผ่านภาคปฏิบัติการของวาทกรรม (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2542)

การวิเคราะห์วาทกรรมจึงเป็นการชี้ให้เห็นถึงรูปแบบ วิธีการในการสร้างความหมาย ความจริงขึ้นมา โดยที่วาทกรรมไม่สนใจว่าสิ่งที่สร้างขึ้นมานั้นจะเป็นข้อเท็จจริงมากน้อยเพียงใด แต่จะให้ความสำคัญกับชุดของกฎเกณฑ์ หรือสิ่งที่กำหนดการสร้าง ความหมาย ความจริง ให้เป็นไปได้ในบริบทหนึ่งๆ ของสังคม ซึ่งชุดกฎเกณฑ์ดังกล่าวอาจหมายถึง กฎหมาย กฎเกณฑ์ จารีต ค่านิยม ประเพณี ความเชื่อ สถาบันทางสังคม ฯลฯ หัวใจสำคัญของการวิเคราะห์วาทกรรมจึงอยู่ที่การพิจารณาถึงกระบวนการใดๆ ที่ทำให้สิ่งต่างๆ ในสังคมถูกทำให้กลายเป็นวัตถุเพื่อการศึกษา/พูดถึงของวาทกรรม หรือก็คือการศึกษาภาคปฏิบัติการของวาทกรรม (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2542)

สำหรับภาคปฏิบัติของวาทกรรมนั้นประกอบด้วยสาระสำคัญ 3 ประการ (ศุภชัย เจริญวงศ์, 2544) คือ ประการที่หนึ่ง วาทกรรมชุดใดจะมีอำนาจขึ้นมาได้จะต้องมีการปฏิบัติการเพื่อกีดกันวาทกรรมอื่นและห้ามปรามวาทกรรมบางประเภท (Exclusion) ผ่านสถาบัน ระเบียบ ประเพณี และค่านิยมต่างๆ ในสังคม เพื่อที่จะทำให้วาทกรรมสามารถสถาปนาอำนาจในการสร้างความจริง และความหมายขึ้นมา และกลายเป็นวาทกรรมหลัก ประการที่สอง วาทกรรมจะมีกระบวนการในการจำกัดและควบคุมวาทกรรมอื่น (Controlling and Delimiting) โดยสร้างกลไกในการวิจารณ์เพื่อให้วาทกรรมอื่นหมดความชอบธรรม พร้อมทั้งให้สิทธิ/อำนาจ ในการพูด/เขียน ภายใต้การจำกัดและควบคุมของวาทกรรมหลัก และประการสุดท้าย วาทกรรมจะสร้างความชอบธรรมในการดำรงอยู่ของตนในสังคม ผ่านกระบวนการหลักในสังคมที่จะให้เกิดการยอมรับ เช่น การอาศัยกระบวนการ ระเบียบวิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่ได้รับการยอมรับในสังคม เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าวาทกรรมนั้นจะมีส่วนที่สัมพันธ์

กันอย่างแนบแน่นกับแนวคิดเรื่องของอำนาจ แต่ไม่ได้เป็นอำนาจที่แสดงออกในรูปของการใช้ความรุนแรงหรือใช้กำลังเข้าบังคับเช่นในอดีต หากแต่เป็นอำนาจที่ถูกสร้างขึ้นและแสดงออกในนามของความรู้ (Knowledge) สมัยใหม่ที่แยกย่อยเป็นศาสตร์ สาขาวิชาต่างๆ เช่น สังคมวิทยา รัฐศาสตร์ เป็นต้น อำนาจของวาทกรรมจึงมีอยู่ที่ทั้งในรูปของการปกปิด ปิดกั้นทำลาย หรือการผลิตความจริง ความหมายใช้กับสิ่งต่างๆ ในสังคมก็ได้

ทฤษฎีวาทกรรมจึงชี้ว่าวาทกรรมมิได้มีความหมายเพียงแก่ภาษา คำพูดเท่านั้น แต่เป็นเรื่องของความรู้ ความจริงที่สังคมเป็นผู้สร้างขึ้นและปฏิบัติ การจริง ผ่านความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และสถาบันต่างๆ มากมาย ในเรื่องนั้นทฤษฎีวาทกรรมจึงตีความว่า วาทกรรมเป็นตำแหน่งของการต่อสู้ช่วงชิงของกลุ่มต่างๆ ในการครองความเป็นเจ้า¹ (Hegemony) เพื่อสร้างความหมายและอุดมการณ์ (Best and Kellner, 1991)

ชุมชนในวาทกรรมการพัฒนาของรัฐ

การพัฒนาประเทศไทยได้เริ่มต้นอย่างจริงจังภายหลังจากการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ. 2504 หลังจากจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ยึดอำนาจการปกครองและได้ก่อตั้งรัฐบาลที่เข้มแข็ง ภายใต้การแนะนำของสหรัฐอเมริกา โดยได้ยอมรับเงื่อนไขให้คณะผู้แทนธนาคารโลกมาทำการสำรวจภาวะ

เศรษฐกิจของไทย ตามมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2498 คณะผู้แทนดังกล่าวได้เดินทางมาประเทศไทยตั้งแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2500 ถึงเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2501 และได้เสนอผลการวิจัยรวมทั้งข้อเสนอแนะในการพัฒนาประเทศไทยในด้านต่างๆ

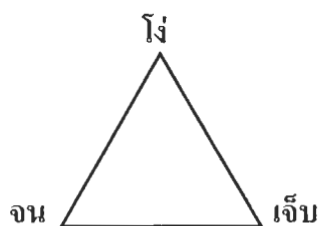
จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จึงได้ใช้อำนาจเผด็จการเบ็ดเสร็จ เปลี่ยนทิศทางของการพัฒนาประเทศตามเงื่อนไขที่ธนาคารโลกเสนอแนะ โดยจัดตั้งสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้นในปีพ.ศ. 2502 และมีคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทำหน้าที่เป็นหน่วยงานกลางที่จะทำการศึกษาต่อเนื่องเกี่ยวกับเศรษฐกิจของประเทศ และร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจขึ้นใช้

แนวคิดการวางแผนจากส่วนกลางหรือจากบนลงล่าง (Top down Planning) ได้ถูกนำมาใช้เป็นครั้งแรก และได้มีการจัดทำแผนที่ชื่อ “แผนเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509)” โดยรับแนวคิดด้านการเจริญเติบโต (Growth Concept) ซึ่งมีอิทธิพลต่อวงการเศรษฐกิจโลกในเวลานั้นเป็นอย่างมาก จึงทำให้ความหมายของการพัฒนาในขณะนั้นหมายถึง การพัฒนาเศรษฐกิจ อันมีนัยว่าถ้าประเทศไทยสามารถเพิ่มอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจได้ ก็สามารถทะยานไปสู่ “ความทันสมัย” (Modernization) เมื่อก้าวไปถึงจุดนั้น ประโยชน์ที่ได้รับจากการพัฒนาในขั้นความทันสมัย จะกระจายไปสู่คนและสังคมทั้งมวล กระบวนการนี้

¹ ความหมายอย่างง่ายของ Hegemony ก็คือการที่กลุ่มต่างๆ ในสังคมสามารถทำให้ความคิด ความเชื่อ อุดมการณ์ของกลุ่มตนกลายเป็นความคิด วัฒนธรรมหลักของสังคม ซึ่งความคิดดังกล่าวอาจตอบสนองต่อผลประโยชน์และความต้องการของคนเพียงกลุ่มเดียว แต่สามารถทำให้กลุ่มอื่นยอมรับและปฏิบัติตาม ทั้งนี้ตามที่เสนอของ Antonio Gramsci แบ่งการ Hegemony ออกเป็น 2 มิติหลักคือ Political Hegemony และ Cultural Hegemony หมายถึงการสถาปนาระบบการเมืองและวัฒนธรรมหนึ่งๆ ให้กลายเป็นระบบหลักของสังคม ผ่านการปฏิบัติการเพื่อ Hegemonize ในลักษณะต่างๆ เช่น การปฏิบัติการทางวาทกรรม การกระทำ (Action) หรือกิจกรรม (Activities) ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในกาญจนา แก้วเทพ (2544)

เรียกว่า “การพัฒนาด้วยการสร้างความเจริญเติบโต” (Development with Growth) (ธรรมรักษ์ การพิศิษฐ์, 2543) กล่าวได้ว่าการพัฒนาให้ทันสมัยอย่างตะวันตก เป็นวาทกรรมหลัก (Dominant Discourse) ที่มีบทบาทครอบงำ และมีอิทธิพลต่อการวางแผนพัฒนาของประเทศมากกว่าสี่ทศวรรษ

ภายใต้วาทกรรมดังกล่าว ชุมชนจึงถูกใช้ในความหมายที่ว่า เป็นอาณาเขตที่จะต้องได้รับการพัฒนาให้ดีขึ้น สะท้อนเห็นได้จากการก่อตั้งกรมการพัฒนาชุมชน และภายใต้วาทกรรมของรัฐในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรกๆ ก็คือ การมองว่าชาวบ้านในท้องถิ่นชนบทนั้นโง่เขลา ยากจน ไร้วัฒนธรรม ถูกเอารัดเอาเปรียบ ด้อยโอกาส รายได้ต่ำ ไร้การศึกษา ฯลฯ ชุมชนจึงไม่มีศักยภาพ หรือพลังในตัวเอง เพื่อการขับเคลื่อนเปลี่ยนแปลงตนเองให้ดีขึ้นจากภายใน แต่ต้องอาศัยรัฐไปช่วยโอบอุ้ม และผลักดันการเปลี่ยนแปลง ภาพของชุมชนจึงเป็นภาพของพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ในเขตปริมณฑลที่ห่างไกลความเจริญที่ “หยุดนิ่ง” และ “ล้าหลัง” เพราะตกอยู่ในวัฏจักรแห่งความด้อยพัฒนา (Under development Cycle) “โง่ จน เจ็บ” เป็นหน่วยทางสังคมที่อิสระ หรือโดดเดี่ยว แยกตัวออกจากหน่วยทางสังคมอื่น สมาชิกภายในชุมชนมีวิถีแห่งปัจเจกบุคคล ไร้พันธะแห่งการอยู่ร่วมกัน และไม่มีความรู้สึกผูกพันต่อชุมชน (Sense of Community) (จามะรี เชียงทอง, 2543 ; ยศ สันตสมบัติ, 2539 ; ณัฐพงศ์ จิตรนิรันดร์ และอดิสร ศักดิ์สูง, 2543)

ภาพประกอบ 1 วัฏจักรแห่งความด้อยพัฒนาภายใต้วาทกรรมการพัฒนาของรัฐ

การพัฒนาชุมชนจึงเป็นความชอบธรรมของรัฐในการที่จะเข้าไปควบคุมพื้นที่เพื่อจัดการให้มีการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงสงครามเย็นที่การพัฒนาถูกทำให้เป็นอุดมการณ์ที่ขยายจากประเทศทุนนิยมมายังประเทศกำลังพัฒนา ประเทศไทยก็เป็นหนึ่งในเป้าหมายของการแทรกแซงของประเทศมหาอำนาจในเรื่องการพัฒนา โดยอาศัยแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นเครื่องชี้นำ การพัฒนาจึงเป็นยุทธศาสตร์สำคัญของรัฐในการต่อสู้กับอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ (ฉันทนา บรรพศิริโชติ, 2544)

นอกจากนี้ชุมชน/ชาวบ้านยังถูกวิเคราะห์ว่าเป็นตัวปัญหาและปัญหาของการพัฒนาอยู่ที่ระดับปัจเจกบุคคล การพัฒนาจึงเน้นบทบาทของผู้เชี่ยวชาญจากภายนอก (Outsiders) และวิธีการดำเนินงานพัฒนาที่รวมศูนย์อำนาจการตัดสินใจไว้ที่ส่วนกลาง (Top - down) นักพัฒนา (ของรัฐ) เพียงแต่ปฏิบัติหน้าที่ให้เป็นไปตามนโยบายที่กำหนดไว้เท่านั้น โดยละเลยศักยภาพ ความสามารถ และการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในงานพัฒนา ทำให้การพัฒนาไม่สามารถตอบสนอง และ/หรือสอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริงของชุมชน

แม้ต่อมาในช่วงปลายแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 และช่วงต้นแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ได้มีการทบทวนแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมา และกำหนดแนวทางการพัฒนา ที่พูดถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนและองค์กรชุมชน แต่กลับพบว่าเป็นการมีส่วนร่วมเพียงรูปแบบเท่านั้น หากเนื้อหาสาระที่แท้จริงที่สอดคล้องกับแนวคิดและปรัชญาของการมีส่วนร่วม ที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในทุกๆ ระดับ และทุกๆ กระบวนการของงานพัฒนา ตั้งแต่กระบวนการคิด ตัดสินใจ ดำเนินการ รับผลประโยชน์ และการประเมินผล อันจะนำไปสู่การสร้าง ความเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ของชุมชน

อย่างแท้จริง บ่อยครั้งที่การพยายามพัฒนา กลับพบว่า ยิ่งทำให้ชุมชนอ่อนแอลง และกลายเป็นเพียงส่วนหนึ่งของการพัฒนาของรัฐ (ฟิลิป เฮอร์ซ, 2533 อ้างถึงในจามะรี เชียงทอง, 2543) เกิดความเหลื่อมล้ำ และไม่เท่าเทียมกันในชุมชน

ชุมชนในวาทกรรมทวนกระแส

ในขณะที่นักพัฒนาชุมชนกระแสหลัก มองชุมชนแบบหยุดนิ่ง ยึดติดกับพื้นที่แบบตายตัว และพึ่งพิงภายนอกอยู่ตลอดเวลา นั้น นักพัฒนาชุมชนอีกกระแสหนึ่งก็ได้สร้างวาทกรรมการพัฒนาชุดใหม่ ออกมาตอบโต้ ซึ่งเรียกกันอย่างหลวมๆ ว่า “วาทกรรมทวนกระแส” ในนามของ “วัฒนธรรมชุมชน” ซึ่งโดดเด่นมากในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา เพราะมิได้ใช้แนวคิด วิธีคิดแบบตะวันตกเป็นตัวตั้งอย่างที่นิยมกระทำกันในวาทกรรมกระแสหลัก แต่หันมาให้ความสำคัญกับชุมชน/ความเป็นชุมชนเป็นตัวตั้งในการศึกษา วิเคราะห์และแสวงหาลู่ทางของการพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วม การนำศักยภาพ และภูมิปัญญาของชุมชนมาประยุกต์ใช้ในงานพัฒนา

แนวคิดการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนได้ก่อตัวขึ้นในสังคมไทยประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา โดยถือเอาการประชุมสัมมนาเรื่องวัฒนธรรมไทยกับการพัฒนาชนบท ที่สววงคนิวาส จังหวัดสมุทรปราการ ภายใต้การสนับสนุนของสภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา เมื่อปี พ.ศ. 2524 แนวคิดดังกล่าวจึงเริ่มแพร่หลายมากขึ้น ผ่านการประชุม สัมมนา การศึกษาวิจัยของนักวิชาการและมีการตีพิมพ์เผยแพร่ผ่านสื่อต่างๆ และปรากฏชัดเจนเป็นระบบมากขึ้นในช่วงประมาณ 10 กว่าปีที่ผ่านมา จนกลายเป็นแนวคิดการพัฒนาที่ได้รับความสนใจและได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง ทั้งจากปัญญาชน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และนักศึกษา แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนจึงมีลักษณะที่หลากหลายมากขึ้น

ในปัจจุบัน

ในทัศนะของวัฒนธรรมชุมชนนั้นเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในสังคมไทยที่ส่งผลกระทบต่อการดำรงอยู่อย่างรุนแรงนั้นมี 3 เหตุการณ์ คือ การทำสนธิสัญญาบาวริงในปี พ.ศ. 2398 เพื่อเปิดประตูการค้าให้กับประเทศตะวันตกเข้ามาค้าขายโดยไม่ต้องกำแพงภาษี การปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 และการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนในด้านต่างๆ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม (ดูเพิ่มเติมในยุกติ มุกดาวิจิตร, 2543)

แม้ว่าชุมชนไทยถูกผนวกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบตลาดและทุนนิยมเสรี และระบบการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจ นักคิดสายวัฒนธรรมชุมชนกลับมองว่าชุมชนก็ไม่ได้ถูกทำลายลงอย่างที่มีการวิเคราะห์กัน เพราะในอีกด้านหนึ่งชุมชนก็ยังสามารถรักษาความเป็นชุมชนเอาไว้ได้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2529) นักคิดคนสำคัญของขบวนการวัฒนธรรมชุมชนวิเคราะห์ในประเด็นนี้ว่าเพราะเป็นผลมาจากลักษณะพิเศษของสังคมไทยคือ (1) แรงเกาะเกี่ยวของชุมชนเป็นพลังในการต้านทานและการแทรกแซงจากภายนอกที่เข้ามากระทำกับชุมชน แรงเกาะเกี่ยวในที่นี้ก็คือระบบความสัมพันธ์ทางการผลิต ระบบสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนนั่นเอง ประกอบกับระบบกรรมสิทธิ์เอกชนยังพัฒนาได้ไม่เข้มแข็งมากนัก จึงทำให้ระบบความเป็นชุมชน (Communal) ยังคงอยู่และเป็นพลังสำคัญรักษาความเป็นชุมชนเอาไว้ (2) การมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์เป็นเวลายาวนาน แม้ว่าในปัจจุบันความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรเหล่านั้นกำลังจะหมดไป แต่ในประเทศไทยก็ใช้เวลานานกว่าจะเกิดปัญหาที่ไม่เหมือนกับในบางประเทศ เช่น ละตินอเมริกา

ที่ปัญหาที่ดินและปัญหาการขาดแคลนทรัพยากร
รองรับชุมชนเป็นปัญหาหนัก และ (๓) ความยืดหยุ่น
ของรัฐศักดินาไทย รัฐศักดินาหรือรัฐเจ้าขุนมูลนาย
ของไทยไม่ได้เข้าไปจัดการในชุมชน เพียงแต่เข้าไป
ตั้งคูด/กอบโกยทรัพยากรภายในชุมชนเท่านั้น
และยังให้อิสระแก่ชุมชนในด้านอื่นๆ อยู่ ซึ่งแตกต่าง
จากระบบเจ้าขุนมูลนายในยุโรป ที่ขุนนางไปอยู่
อาศัยในชุมชนชนบท ใกล้ชิดกับไพร่ในเขตที่เรียกว่า
แมนเนอร์ (Manor) แล้วสถาปนาอำนาจและระบบ
กรรมสิทธิ์ขึ้นเหนือพื้นที่ คอยควบคุม/จัดการกำลัง
ไพร่พลในลักษณะของการอุปถัมภ์ (Patron - Client
Relationship) (ชนสวรรค์ เจริญเมือง, 2540)

ภายใต้ลักษณะพิเศษดังกล่าว จึงมีส่วนทำให้
ชุมชนและวัฒนธรรมระดับชุมชนสามารถดำรงอยู่
และสืบเนื่องต่อไปได้ ไม่ล่มสลายลงไปภายใต้
กระบวนการพัฒนาของรัฐไทย หรือหากถูกทำลาย
ลงไปก็ยังมีร่องรอยของชุมชนและวัฒนธรรมชุมชน
หลงเหลืออยู่ ทำให้นักพัฒนาและปัญญาชนเกิด
แนวคิดที่จะรักษาและฟื้นฟูวัฒนธรรมดั้งเดิม เพราะ
เห็นว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า มีพลัง และมีความสำคัญยิ่ง
ต่อการพัฒนา โดยการเชิดชูวัฒนธรรมชุมชนเป็น
คุณค่าใจกลางของการพัฒนา เมื่อรักษาวรรณธรรม
ชุมชนไว้ได้ ก็สามารถรักษาชุมชนไว้ได้ด้วย (ฉัตรทิพย์
นาทสุภา, 2538) ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมชุมชนเป็น
ทั้งระบบภูมิปัญญา ระบบคุณค่า และอุดมการณ์ของ
ชุมชนที่ได้ตั้งไว้ กลั่นกรองและสืบต่อเนื่องกันมา
ภายใต้ความสัมพันธ์กับเงื่อนไขทางด้านที่ตั้งทาง
ภูมิศาสตร์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิธีการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบ
การทำมาหากิน และการจัดความสัมพันธ์ระหว่าง
ชุมชนกับโลกภายนอก เงื่อนไขทางด้านสภาพ
แวดล้อมทางธรรมชาติและวิถีการผลิต ซึ่งมีอิทธิพล
ต่อการจัดวางรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนใน
ชุมชน ระหว่างคนกับที่ดินและมีอิทธิพลสูงต่อความ
รู้สึกนึกคิดและการให้คุณค่า และเงื่อนไขทางด้าน

ประวัติศาสตร์ของการอยู่ร่วมกันของชุมชนหมู่บ้าน
มีอิทธิพลต่อความรู้สึกในด้านความเกี่ยวข้อง
ระหว่างตนเอง บรรพบุรุษ ชุมชน และตำแหน่งแห่ง
ที่ในชุมชน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา,
2537) วัฒนธรรมชุมชนจึงเป็นตัวร้อยรัดให้ชุมชน
อยู่ได้ ทำให้ชุมชนพยายามคิดพึ่งตนเอง

วาทกรรมกระแสนี้จึงมองว่าในวัฒนธรรมของ
ชุมชนนั้นไม่ว่างเปล่า หากบรรจุไปด้วยพลังความ
สามารถ พลังภูมิปัญญา พลังที่สร้างสรรค์ที่จะแก้ไข
ปัญหาของตนเอง (กาญจนา แก้วเทพ, 2538) ดังนั้น
การพัฒนาตามแนวทางวัฒนธรรมชุมชน จึงวาง
ยุทธศาสตร์การพัฒนาไว้ที่การปลูกจิตสำนึกให้ชุมชน
ชาวบ้านได้ตระหนักและเล็งเห็นในพลังความสามารถ
ศักยภาพของตนเองว่าจะสามารถฟื้นฟู ดำรงอยู่
และพัฒนาได้ แล้วจึงนำพลังเหล่านี้มาผลักดันสู่
ขบวนการปฏิบัติการจริงเพื่อแก้ไขปัญหาของตนเอง
ในชุมชน ผ่านกระบวนการเรียนรู้ การมีส่วนร่วม
ของชุมชน และวิธีดำเนินงานพัฒนาแบบล่างขึ้นบน
(Bottom-up) โดยมีจุดหมายปลายทางอยู่ที่
สถาปนาระบบประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นในระดับราก
หญ้า การสร้างความเข้มแข็งและการพึ่งตนเองของ
ชุมชน สามารถปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอกได้อย่าง
มีศักดิ์ศรีและเท่าเทียม

บทส่งท้าย

ปฏิเสธไม่ได้ว่าในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา แนวคิด
เรื่องชุมชนได้กลายเป็น “ประเด็น” และ “คำ” ยอด
นิยมที่มีการหยิบยกกันมาใช้อย่างกว้างขวางในเกือบ
ทุกวงการ แต่นั่นก็ไม่ได้หมายความว่ากระบวนการ
พัฒนาจากนี้ไปจะนำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็ง
ให้กับชุมชน และเป็นหลักประกันว่าปัญหาและความ
ต้องการของชุมชนจะได้รับการแก้ไขอย่างจริงจังจาก
ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เพราะแท้จริงแล้ว “ชุมชน” คือ
วาทกรรมที่ต่างฝ่ายต่างต่อสู้ช่วงชิงเพื่อนิยามและ

ให้ความหมายเกี่ยวกับ ชุมชนอยู่ตลอดเวลา อาจดูเหมือนว่าขบวนการวัฒนธรรมชุมชนจะสามารถเปิดพื้นที่สาธารณะและสร้างวาทกรรมการพัฒนาให้ได้รับการยอมรับมากขึ้น ผ่านการผลักดันจากองค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรประชาชนอย่างต่อเนื่องและยาวนาน จะเห็นได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8-9 กฎหมายรัฐธรรมนูญและกฎหมายอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง มีการบรรจุแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนไว้ ภาคราชการก็มีนโยบายที่สนับสนุนชุมชน แต่หากวิเคราะห์ในเชิงวาทกรรม การรับแนวคิดดังกล่าวอาจเป็นเพียงการช่วงชิง/หยิบใช้วาทกรรมและนำไปปรับใช้ในบริบทการพัฒนาของรัฐเดิมเท่านั้น กระบวนการตรวจสอบ ควบคุม และการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงขององค์กรภาค

ประชาสังคมจึงเป็นกลไกที่สำคัญอย่างยิ่งในสถานการณ์ปัจจุบัน การกล่าวเช่นนี้ไม่ได้หมายความว่าแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน จะยกฐานะและสถาปนาตัวเองเป็นวาทกรรมหลักและวาทกรรมเดียวสำหรับการพัฒนา เพราะด้านหนึ่งขบวนการวัฒนธรรมชุมชนเองก็ถูกวิจารณ์และตั้งข้อสังเกตอยู่หลายประการ เป็นต้นว่าขบวนการวัฒนธรรมชุมชนมักนำเสนอภาพชุมชนในลักษณะอุดมคติและห่างไกลจากความเป็นจริงจนเกินไป (Romanticism) หรือการยกย่องเชิดชูวัฒนธรรมยังยึดติดอยู่กับมายาคติเรื่องหมู่บ้านและชุมชนหมู่บ้านในชนบท ในอีกด้านหนึ่ง “ชุมชน” ก็คือพื้นที่สาธารณะที่เปิดกว้างสำหรับการเข้ามาต่อสู้ช่วงชิงการนิยามให้ความหมายเสมอถ้ามีโอกาส

ตาราง 1 การพัฒนาชุมชนภายใต้วาทกรรมการพัฒนาของรัฐและวาทกรรมทวนกระแส

ประเด็นพิจารณา	ชุมชนในวาทกรรมการพัฒนาของรัฐ	ชุมชนในฐานะวาทกรรมทวนกระแส
ปัญหาการพัฒนา	ชาวบ้านเป็นตัวปัญหา	ปัญหาจากระบบ
ความหมายของการพัฒนา	การช่วยเหลือจากภายนอก	โครงสร้างที่ไม่เท่าเทียม
ฐานคติ	หยุดนิ่ง ถ้าหลัง และด้อยพัฒนา “โง่ จน เจ็บ”	การแก้ปัญหาโดยกลุ่มคนที่ประสบปัญหา
รูปแบบ/วิธีการพัฒนา	สังคมสงเคราะห์	พลวัต มีศักยภาพและความสามารถในการพัฒนาตนเอง
ผู้นำการเปลี่ยนแปลง	ดำเนินตามนโยบายที่กำหนดจากส่วนกลาง	พัฒนา/คน
ความรู้พื้นฐาน	จากผู้เชี่ยวชาญภายนอก	ผู้นำธรรมชาติในชุมชน
หน่วยงานปฏิบัติ	องค์กรที่ราชการรับรอง มีคำสั่งหรือมีกฎหมายรองรับ	ภูมิปัญญาชาวบ้าน/ ท้องถิ่น
ประเภทกิจกรรม	เป้าหมายหลายๆ อย่างทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง	องค์กรธรรมชาติในชุมชน
การมีส่วนร่วมและการเรียนรู้	ชุมชนร่วมมือกับทางราชการตามแนวทางที่กำหนด	เป้าหมายเพื่อการศึกษา และการตื่นตัว
โครงสร้างการบริหาร	รวมศูนย์อำนาจ	เพิ่มศักยภาพ ชัดความสามารถ
		หน่วยงานองค์กรภายนอกเข้าไปสนับสนุน
		กิจกรรมที่สืบเนื่องอยู่แล้วในชุมชน
		กระจายอำนาจ/ เครือข่าย

ที่มา : ดัดแปลงจากอภิชัย พันธเสน, 2539

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ. 2538. การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนโดยถือมนุษย์เป็นศูนย์กลาง. กรุงเทพฯ : สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.
- _____. 2541. “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในการร่วมกันกำหนดเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม”, ในการพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย. อนุชาติ พวงสำลี และอรทัย อาจอ่ำ, บรรณาธิการ. หน้า 265-295. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- _____. 2544. การศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จามรี เชียงทอง. 2543. “ชุมชนกับการจัดการทรัพยากร : ศักยภาพและการต่อสู้ของท้องถิ่น”, ในพลวัตชุมชนในการจัดการทรัพยากรสถานการณ์ในประเทศไทย. อานันท์ กาญจนพันธ์, บรรณาธิการ. หน้า 3-51. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- จันทน์ เจริญศรี. 2543. อิทธิพลแนวคิดหลังสมัยใหม่ที่มีต่อสังคมวิทยา. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล (สังคมวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์. 2544. ชุมชนศึกษา : การศึกษาชุมชนในยุคหลังสมัยใหม่. สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์ และอดิสร ศักดิ์สูง. 2543. “ชุมชนศึกษา : การศึกษาว่าด้วยคำ ความคิด ความหมาย และความเป็นชุมชน”, ปาริชาติ. 13(2), 6-11.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2542. วาทกรรมการพัฒนา. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกริก.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2529. บ้านกับเมือง. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์.
- _____. 2538. วัฒนธรรมกับการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพีไล เลิศวิชา. 2537. วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาชนบทมูลนิธิหมู่บ้าน.
- ฉันทนา บรรพศิริโชติ. 2544. “การพัฒนาและความขัดแย้ง : บททดสอบความเข้มแข็งของประชาธิปไตย”, ในวิถีสังคมไทยชุด 3 : เศรษฐกิจ-เศรษฐศาสตร์ทางเลือก. สันติสุข โสภณสิริ, บรรณาธิการ. หน้า 83-142. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการการดำเนินงาน 100 ปีชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์.
- ยศ สันตสมบัติ. 2539. ทำเถียน : บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทยท่ามกลางการปิดล้อมวัฒนธรรมอุตสาหกรรม. กรุงเทพฯ : คบไฟ.
- ยุกติ มุกดาวิจิตร. 2538. การก่อตัวของกระแสวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทย : พ.ศ. 2520-2537. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล (มานุษยวิทยา) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชเนศวร์ เจริญเมือง. 2540. ๑๐๐ ปีการปกครองท้องถิ่นไทย พ.ศ. ๒๔๔๑- ๒๕๔๐. กรุงเทพฯ : คบไฟ.
- ธรรมรักษ์ การพิศิษฐ์. 2543. “วิวัฒนาการการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทย”, ใน ๕ ทศวรรษสภาพัฒน์. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

ศิริโรตม์ คล้ามไพบูลย์. 2544. “โพสต์โมเดิร์นคืออะไร : จากปฏิบัติการแบบมาร์กซิสต์สู่การเมืองแบบปฏิบัตินิยม”, ในทฤษฎีและองค์ความรู้ในยุคโลกาภิวัตน์. ศิริโรตม์ คล้ามไพบูลย์,บรรณาธิการ. หน้า166-207. กรุงเทพฯ : สถาบันวิถึทรรศน์

ศุภชัย เจริญวงศ์. 2544. อุดรหัตถ์การพัฒนา. กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาการเมือง

อภิชัย พันธเสน. 2539. แนวคิด ทฤษฎีและภาพรวมการพัฒนา. กรุงเทพฯ :มูลนิธิภูมิปัญญา.

Best, S. and Kellner, D. 1991. Postmodern Theory : **Critical Interrogations**. New York : The Guiford Press.

Hebdige, D. 1993. “Postmodernism and The Other Side”, in **Cutural Theory and Popular Culture**. Story, J. ed. p 382-392. New York : Harvester Wheatsheaf.

